

"מגדל עפל" ו"המערכה הגדולה בפאריז"

חנוכת מגדל אייפל והתערוכה העולמית של שנת 1889 בפריס בעיתונות העברית

גדעון קוץ

בחברה היהודית, הייתה תערוכה זו ביטוי למגמות הקדמה, אמצעי להיפתח אל העולם ולהפיץ את הידע ואת המדע, וסיקורה המפורט ראוי לעיון נפרד ומורחב. כאן אתייחס בקצרה למסגרת הסיקור ולמאפייניו.

שני העיתונים היומיים בעברית שיצאו לאור בקיסרות הרוסית התקשו תחילה באימוץ היחס ה"נכון" לתערוכה. זו, כידוע, באה לציין בצרפת מלאת מאה שנה למהפכה הצרפתית מכינוסה הראשון של אספת הנבחרים בוורסאי. שגרירי הקיסרות הרוסית והאוסטרו-הונגרית חזרו, מטעמים מובנים, לארצותיהם והחרימו את טקס הפתיחה. **הצפירה** עדיין לא התאושש מסגירתו לשלושה חודשים על ידי הצנזורה הצארית. במאמר מערכת במדור "דברי הימים" ב־6 במאי 1889 כתב המחבר (כנראה נחום סוקולוב):

וביום הזכרון הזה, רב העלילה לתולדות צרפת מאין כמהו, נפתח **המערכה הגדולה בפאריז**. היום עברו מאה שנה מעת אשר פתח המלך האמלל הישר באדם, לואי הששה עשר, בענות חן וברגש אהבה וחמלה, את הועד הגדול [...] הדברים הטובים והנעימים לא הקימו את הסערה לדממה, כי נהם ככפיר זעף ההמון שתום העין בצרפת [...] בית הועד אשר נפתח ביום החמישי לחדש האביב בשנת 1789 לא השיג את מטרתו בהשקט ובבטחה [...] ומשם יצאה המרידה הגדולה אשר השיבה לתהו את כל הסדרים הנושנים, שעמדו על תלם מאות בשנים.

והמסקנה מן הנימה ה"ריאקציונית" המובהקת, ברוח הנאמנות לקיסרות:

דעת לנכון נקל כי החג הזה הוא אך חג לבני צרפת, ואך לאלה מהם אשר רוחם נאמנה עם ממשלת הרפובליקה, הממלכות הגדולות אשר באירופא, אשר תולדותיהן שונות ורוחן שונה מרוח צרפת תכלית שינוי, לא ראו לנכון לפנייהן לאצול מהודן על חג המרידה, ועל כן עזבו ציריהן את פאריז [...] אי אפשר גם לחדד כי ממשלת הרפובליקה ידעה גם את זאת, ולא מחסרון ידיעה או משכחה אך בזמנה עשתה מעשיה. לה היתה תועלת המערכה הגדולה טפלה, יען כי התועלת הזאת באה אך לענייני מסחר וכסף אך תועלת המרידה היה לה עיקר.

העיתונות העברית באירופה דיווחה בקצרה על השלמת בנייתו של מגדל אייפל ב־31 במאָרס 1889. עם זאת היא הרחיבה בכתיבה עליו בדיווחיה מן התערוכה העולמית הגדולה, היום אפשר לומר ה"מיתולוגית", שנערכה בפריס מן ה־6 במאי עד ה־31 באוקטובר אותה שנה. המליץ של פטרבורג כתב במדור "תלגרמות" ב־3 באפריל:

היום נפתחו שערי המגדל "עפל" ברוב פאר והדר. בראש המגדל התנוסס דגל לפאר ולכבוד. ראש המיניסטרים טיראר נשא מדברותיו ויברך את הבנאי עפל אשר עלתה לו להביא את הבנין הנפלא הזה לשלמותו. המיניסטר אמר, כי כל באי שער פאריז מקצות הארץ ישתאו אל המעשה הגדול הזה.

"**הצפירה**" של ורשה היה לקוני למדי ב־2 באפריל: "היום הוסרה המסכה מעל מגדל אייפעל ותשלם כל המלאכה". זכות הבכורה על השימוש העיתונאי בכתיב "עפל" כדי להעביר את הצליל המקורי עם קורטוב של מקור עברי שייכת, אפוא, **להמליץ**, ולא לסלונימסקי וסוקולוב, עורכי **הצפירה** השכלתנים. אפילו בן־יהודה בירושלים הרחוקה אימץ כתיב זה תחילה. **הצבי** כתב ב־17 במאי 1889: "רבבות רבות יבואו לראות בכבוד המערכה הגדולה ובמגדל עפל הגבוה שלש מאות מטר, אשר כל המגדלים היתר גבוהים בעולם כננסיים לפניו, הבנוי כלו ברזל, לזכרון עולם להדור הגדול ההוא אשר שנה את פני כל העולם".

העיתונים התקשו למצוא כתיב אחיד לשם המגדל ומקימו ונעו בחופשיות בין "עפל", "אייפעל" לסתם "אייפל". הגדיל לעשות **המליץ**, שכתב במוסף המאויר שלו על המגדל (ראו להלן) ב־30 ביולי 1889: "והננו מתחילים במגדל עפל (על שם הבנאי המפואר אייפעל), אשר לא היה כמהו לעולמים".

משערי המצבה למערכה הגדולה

הדיווחים הנרחבים על מגדל אייפל נכללו, כאמור, בסיפורי התערוכה העולמית של פריס. לכתבי העת בעלי המגמה ה"משכילית", ולא רק

יהודים... מגדל אייפל הופיע בשיח הזה כ"מגדל היהודי" (La Tour Juive)¹.

הקונטקסט הזה ראוי לניתוח רחב יותר, אך העיתונים היהודיים מחוץ לצרפת לא היו חייבים בזהירות מופלגת ו"יהדותם" של אייפל ורעיו שילהבה את דמיונם. אייפל מוצג מדי פעם כיהודי בפרסומים שונים עד ימינו. המגיד מיהר לגלות, כמו שהייתה בוודאי עושה עיתונות יהודית או ישראלית בת זמננו, את ה"נקודה היהודית" שבתערוכה הגדולה. אייפל אמנם לא היה יהודי, ככל הנראה, אבל רבים ממשנתפי התערוכה ובוניה, ובכללם ראשי משלחות מארצות שונות היו יהודים.

אבן מקיר שערי המצבה בפאריז תזעק וכפים מעץ חרושת המעשה של כל באי עולם הנערכים במערכת ומעשי ידיהם להתפאר הוצגו לעין רואה יענה ויאמר: אמנם הגדילו בני האדם לעשות מעט שעקבות הדעות האנושיות הנעלות נודעו בקרבם ואין חקר לרוח האדם העולה מעלה מעלה! ואבני שערי המצבה הן גם אבני זכרון לפעולותיו הנשגבות של עם ישראל בכל מקצעות מלאכת חושב וכשרון המעשה ומצבה חיה לזכרון כשרונותיו הגדולים ותרבותו לעשות חיל על שדה קניני כל בני האדם. קטן יעקב בגוים ועד היום עודנו נגש ונענה, נרדף על צואר ונדחה בימין ושמאל, היהודים ברב מנינם ורב בנינם עודם שוכבים למעצבה בפאת מטת העמים ובסתר המדרגה מקום מושבם, ובכל זאת מה רב מספר היהודים המצטיינים בכשרון מעשיהם ודעתם וחכמתם הרבה! כמעט כל ראשי הבאים בשערי המצבה בפאריז, ראשי מחלקות השערים לבני הארצות השונות, רב המודדים והבונינים, כלם הם בני אברהם, יצחק ויעקב שרק חכמתם ודעתם הרבה הן שעמדו להם לקחת שכר אחד על יתר העמים בכשרון המעשה והמסחר למרות כל התואנות שייקשו להם אויביהם הרבים ועל אפם ועל חמתם של צוררי ישראל שצרה עינם באיש ישראל העולה לגדולה. בין שלוחי עם איטליה אל שערי המצבה שלשה יהודים, בין שליחי אונגארן שנים ובין שלוחי שוועדן ארבעה.

ומן התערוכה למגדל "עפל" ולסמליות הכפולה שבו עבור העמים ועבור עם ישראל. לכותב לא היה ספק בכך שהמגדל, כמו התערוכה, נועד לציין את חג המהפכה הצרפתית, שאת שבחיה הוא מונה: מגדל עפל בפאריז המתנוסס לתפארה בשיא חסנו ובוקע שחקים בתועפות רומו ישאר לזכרון לימים יבואו להגיד לדור אחרון על עפר יקום מה פעל ועשה האדם מעת שהחל לקרוא בשם הדעות האנושיות הנעלות ואור החפש גנוז עליו זער שם זער שם. המגדל הזה שנבנה לזכרון ליום חג מלאת מאה שנה ופתיחת שערי המצבה הוא הוה ויהיה לעד חי וקים על רוממות רוח האדם וכח הדעות הנעלות שברוחו נולדו, ובהביטם אל המגדל הזה ובנשאים עינם אל ראשו המגיע שמים אבות לבנים יספרו מה גדולה ונוראה היתה מלחמת האדם לחפשתו ולחרותו ולקניניו הנעלים ומה גדול נצחונו ותקפו וגבורתו למרות כל הסערות והרוחות הרעות.

הוא מותח ביקורת על הממשלות המחרימות ומעלה על נס את השתתפות העמים:

המגדל הזה ישאר כמו חי בזכרון דור יבוא כל העלילות והמעשים שנקרו יאתיו בעת פתיחת שערי המצבה, קנאת הממשלות אשה מרעוה וחפץ כלן לעבור בשתיקה על חג חרות העמים והתפתחות רוח האדם, ולעומתם השתתפות העמים בשערי המצבה, עת אשר הממשלות העוצרות אחזו בהליכה לאחור ולא לפנים.

עבור המגיד המהפכה נשאה את הקדמה גם לעם ישראל. זה החלק

בפטרבורג הברירה, בעיתון היומי המתחרה, המליץ, שבעריכת אלכסנדר צדרבוים, ב-9 במאי, במדור "הליכות עולם", כתב המחבר (כנראה י"ל קנטור):

לו היה שער המצבה דבר עומד בפני עצמו, והיו קוראים לו בשמו הנכון: חג להעבודה וחרשת המעשה, אז בלי ספק לא היו הממשלות מיגעו את עצמן לקחת חלק בחג הזה [...] אבל סוף סוף, הנה ינחמו הצרפתים את עצמם לאמר: הן רק הצירים ימנעונו מכבוד ובני כל הארצות הן לא באו פאריזה וצורר כספם בידם [...] ואנחנו הלא לזאת נשאנו את עינינו – למשוך אלינו המון זרים מן החוץ, למלא את לבם תמהון ואת כיסנו כסף. באמת הנה לפי הנראה יצלח החפץ הזה בידי הצרפתים על הצד הטוב ביותר.

לא רק שהתערוכה זוכה כאן לתרגום אחר, קרוב למקורות העבריים, אך רחוק קצת יותר ממובנו העכשווי – "שער המצבה" במקום "המערכה הגדולה" – אלא שקנטור, אוהד הסוציאליזם, מנקה את הצרפתים מחשדות ה"מזימה" של סוקולוב: הם בסך הכול רוצים להרוויח כסף, שאיפה לגיטימית גם למלוכנים.

המגדל והנקודה היהודית

השלישי בכתבי העת העבריים הגדולים של התקופה, המגיד, בעריכת דב גורדון, שנשאר שבועון, בניגוד למתחריו, ויצא לאור מחוץ לגבולות הקיסרות האוסטרו-הונגרית, בליק שבפרוסיה המזרחית, יכול היה לנצל הן את החופש היחסי ממנו נהנה והן את תדירות הופעתו ולהתייחס לתערוכה ולמגדל אייפל רק ב-29 במאי, במאמר המערכת. הכותב (כנראה ליאון רבינוביץ) התנצל על הדחייה בפרסום, כדי לאפשר את השלמתה של סדרת מאמרים קודמת... תחת הכותרת "שערי המצבה ומגדל עפל" נדפס מאמר אידאולוגי לאומי ו"מהפכני", המנצל את האירוע לפרשנות אקטואלית על מצבו של העם היהודי שממנה נמנעו העמיתים ברוסיה. הוא חיבר תחילה בין אירועי מאה השנים למהפכה הצרפתית לחגיגות המאה לבחירת הנשיא הראשון בארצות הברית. אחר כך ציין כי "השנה הזאת היא שנת המאה למן העת שהחלו להרבות בקיעי חומת הרדיפות וגזל המשפט, מאז נבעה פרץ בקיר הסינים המבדיל בין ישראל לעמים". מאה שנה, אפוא, לפריצת "החומה הסינית" שהקיפה את היהודים משני הכיוונים, מאה שנה לראשית ההכרה והאמנציפציה בעם ישראל שיצא מעבודות לחירות, אך גם "מאה שנה מאז דרך כוכב חדש על שמי חיי העמים, כוכב החופש והשוויון והאחוה".

מגדל אייפל והליכי בנייתו השתלבו בעידן צמיחתה של האנטישמיות הצרפתית החדשה. נציגיו הבולטים של השיח האנטישמי ראו במגדל סמל לכל מה שהם תיעבו במדיניות הרפובליקנית: הפתיחות להשפעות זרות, הפגיעה בעבודה הצרפתית ובאותנטיות שלה. שערויות כלכליות (כמו שערויות פנמה שממנה התעשרו גם המהנדס אייפל וחברתו) סייעו להם. דמותו השנויה במחלוקת של גוסטב אייפל הביאה עד מהרה להצגתו כ"זר" ופה ושם כיהודי, אם כי מוצאו היה ממשפחה גרמנית, בוניקהאוזן (Bonickhausen) מווסטפליה, שהשתקעה בצרפת מאתיים שנה קודם לכן. אייפל היה עבור לא מעטים "לא פחות ולא יותר מאשר יהודי גרמני". הבולט שבפובליציסטים האנטישמים, אדואר דרומון (Edouard Drumont), מחבר "צרפת היהודית" (*La France juive*) הזכיר את אייפל כזר "בלבד", אך המזמינים והמממנים היו לדברי המשמיצים גורמים

הוספה להמליין № 143

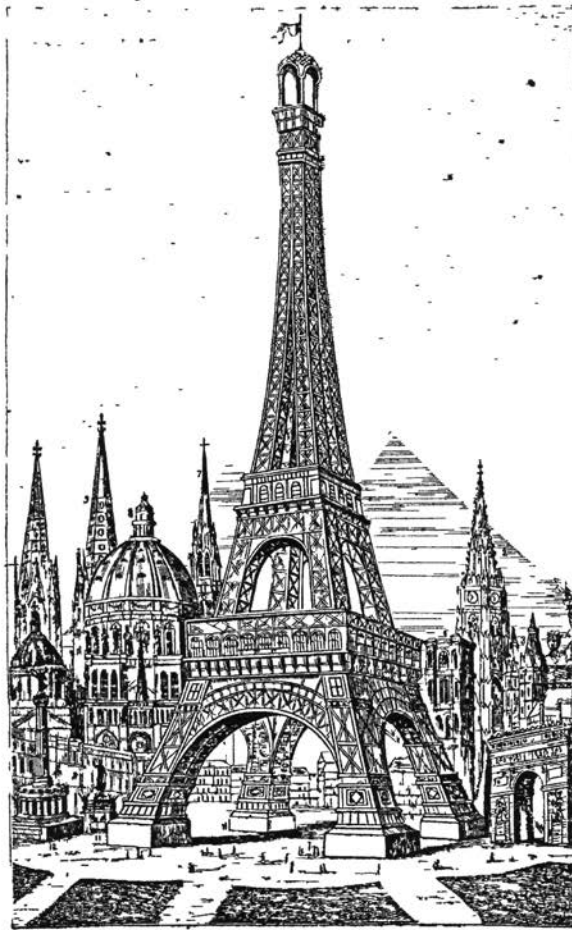
מגדל עפל.

אסקוליות אידות וכל יתר הבלים הרושים לכל החקן להביט סיס על גבי כל הקיה אפיו ומכונותיה, להקצות ענינות והנבט לזכב נדולה המכלה 146 קמטר עשית מוכנית, להביט בנקב במקרה אחת מביט מביט דל הלשכה ודר סיוד.

למראה בן חזק הזה יחושם כל רואיו כרוח ותמליק לבו בקרבו אלו. כמראה הקשת במסים ביום סגור כן תחזרע לפני הרואה הקשת אשר עליה יתוך הבין, כי המטת אשר כן שני שותותה סא ה קמטר ארבו, אשר עד היום לא נחש שוב ברה אמן לננות כפת בואה. על המגדל הנתן פוטרים, כי הוא אינו אחד משבע המראות בעולם, רק שהוא פלא ותיד וסודו בעולם. וסלבר גדלו והיקפו הגדול, הוא נחמד ונאמן לעינים.

פאו הרול להנבט, זה חסו שנים, היה למלה פפי כל ידבו חבל ומסרחקים באו לראותו עוד בהננותו. וזהו מאר שסטו כי לא ראו רק מאר מספר פוקלים עושים בו והמה היו כהגבים לעין רואה בעקום במרום, עד כי נקל היה להאמין כי זהו אחד מהמטות הענקים במגדל אצל כל העמים שנבנו כגם בוד בנות אלהים, או בנות תהומ.

עתה נבואה אל המגדל פניס. כל החקן לבא בו, עליו לקחת כרטיס ולשלם סודו; ישלח סני ברטיסיהם: החקן לעלות עד הקומה הראשונה ששלם 2 פראנק, עד השניה—1 פראנק, עד השלישית—1 פראנק, עד הרביעית—2 פראנק, עד החמישית—2 פראנק, עד השישית—2 פראנק, עד השביעית—2 פראנק, עד השמינית—2 פראנק, עד התשיעית—2 פראנק, עד העשירית—2 פראנק, עד האחרונה—2 פראנק. וישלם סני ברטיסיהם: החקן לעלות עד הקומה הראשונה ששלם 2 פראנק, עד השניה—1 פראנק, עד השלישית—1 פראנק, עד הרביעית—2 פראנק, עד החמישית—2 פראנק, עד השישית—2 פראנק, עד השביעית—2 פראנק, עד השמינית—2 פראנק, עד התשיעית—2 פראנק, עד האחרונה—2 פראנק.

בית שכינת המסדה בארץ, אשר יביל בחיבו טולות כל המלאות המבט וכל אשר מביאו בני האדם בחקושה שאנחנו חיים בה ככל עני המדעים וטולאת מחשבת, היא עתה לעיתת פפי כל מה'ע ובו כל מה חבלי. לאלפים ולרבות יתנו שבה מכל קצו ארץ וים החיים, להתענג למראה עיניהם. אך אף אם יעלה מספר המבקרים את בית המדרש זה ללילי'ים, כה מהת לעשות האנשים אשר קצרה ידם לבקש רוח תענינים מאלה, כן לאשר קשרים מהם במקרים אשר יחשם נסא, וכן לאשר סמכם כל יתבו להרבות בחיבואת

הדך וכלכלתם בכיות ציפת בתור וסעם כססו ארדו אשר ישמו. לדרך מארזי מקסיהם, יתן חובב לתועים במסדר ובמסוק, ואם יקובו את מסחריהם הקטנים הסודר סעינות חיותם. וכלל זאת תואו גם נשמה לעשות להם איה מוסר שיער הכבדה בארץ, אשר לבי ערות מבני דבר, לא היה כמות עוד בכל העולם. אי לאת אמרו להביט לפני קוראנו המתות איה דברים מצויים וספליים, לטען החינה עיניהם ע'ים על הרברים המושכים עליהם עין כל יחשבי ארץ, ולטען יבטו את אשר לפניהם, נאור ונאור להם בשפת ברורה וקלה פרטי המטות אשר לפניהם ויכלו בדושה לראות את כל המלאות בשפתם בבחייתם. והנה מתחילים במגדל עפל (על שם הבניו המפורסם 1889 על אר לא היה כמות לעולמים: גבוה 300 קמטר (140/2) מארזי, אשר כל המגדלים בארץ וכל העולם הם בכדיהם גבוה, כאשר יתה הקומה המגדלים העומדים סמוך ערו והמטות: 1) כמות אם תלהים (עשירי) גבוהה 68 קמטר, 2) המגדל גבוה 77, ובית המגדל במספר—100, ראש מגדל בית המגדל לארץ וקיים—105, גובה עמק כרטיס—132, והמגדל עומד ודורג לרבות כמרים 148, והיקף (צבילסק) בוואיני-מאן—169 קמטר. נמצא כי עד כה לא היה מגדל אשר יגיע קמט יותר מתי קומת מגדל עפל. המגדל בנוי בשדה סודר, לפני נהר יקטו, ולו שלש קומות, מלבד הקומות אשר עליהן נשען המגדל. בקומה השלישית נבנת לשכת גבוהה 37 מ', והוא גבוהה ביות כן בעל שתיים עשרה קומות. ויד המגדל מתיק 120 קמטר מרובעת, למרות מראה הקוק אשר למגדל, הוא קל פשו, ויקן נעשה כלו חללים חללים ומראו בעין רשת עשית מגדל, וכלל זאת על המגדל אגודו וברול וכל יתר הרברים החדשים להבנין בספק 400,000 פוי, עיקר הרבו כל המגדל נעשת בחשבון מדוק מאד מאד, נאמן אשר כל החלקים שבו אחרים וקשרים ויה ליהת חיים. קש שדגה מדבר פו וואלי נעשת עשנה במיעין כן התיקו ולטען לא יתנה אמן, נעשו המגדל כלה, אשר יקצו בקל כל סקיה ופע, וכה עשו המגדל לכלל ות כביר סוקן ואין שום פוי אמן להביט בו. רוח סערה תעזר ער פתוח בין בקיות הקירות העשויים כבבת. בראש המגדל נבט פסל אילי הדורות ולפי בוד, על קוטנה המגדל יוכל כל חקן לעלות בסעילת אשר לתן 1700 מדרגות, או בסכנות עשויות לרבו, העולות חללים וכן ישבו האנשים כמו מדר. עד מביטם שמי הדרים סטלה ברול אשר בכה הקושר תעלינה המרכבות למעלה. בן המגדל היה עלה למה ש' סיליין פראנק. במספוקת יחצות סקילת הקומות והכני

סוף שבע לרובי המסקנים על המגדל ותחש נשכרו לסבור נלוסי ספאק ולמסבר ספרים וכרומה, לבי בתי השמות אולם רחב ימים ומכיר להם סעקה שלהם ספאק המספרה ספאק לעין אשר המסילים על הסעקה לא יאילו סאור תחושים בכדי השפעת המספרין, ושנים עשר מולות מסילים כן המספרה אל הסעקה, אשר על אחת משנים עשר חלקיה ארבה שבבים ספאק ויביל בקרבו אף איש. מוחו נקם ואירי יתפרע לביע העומדים בקומת הישנות על פני מארזי ונתר השיען וכל אשמותיה המספרים ומכונותיה ויתר הבנינים

"שלנו" במגדל, שאותו הרווחנו ביושר:

והמגדל הזה יענה גם בפני ישראל צדקתו ויגיד לו ישרו וכשרונו הרב לכל תושיה ומדע ומלאכת חושב, כי אף שנפתח לו פתח רק כחודו של מחט, אף שברב מנינו ורב בנינו הוא עודנו למרמס רגל השור והחמור ועל גבו עוד יחרשו חורשים ויאריכו למעניתם [...] בכל זאת יד ישראל עושה חיל וימינו רוממה, ידו בכל עבודה ומלאכה וחכמה ודעת ושם ושארית לו בארץ. המגדל הזה יזכיר גם לבני ישראל, כי בחכמה ודעת יושע עם וברוחו יתגבר על כל המכשולים ואבני נגף אשר על דרכו [...] ואם שרים עוד לא למשפט ישורו והשליטים בעם כל ישעם וחפצם לסגר בעד אור החפש כי יהל וידכאו עמים תחת רגליהם, אבל בקרב העמים בעצמם ובלבם פנימה מצאו מסלות כל הדעות הנעלות המתפשטות ביניהם באמר ובפעל והמקורות גאולת האדם משנאה ותחרות ועול כבד, וסוף הכבוד לבוא גם לישראל.

בין מגדל אייפל למגדל בבל

לבסוף באה השוואה, הצפויה בטקסט עברי, בין מגדל אייפל למגדל בבל, וגם כאן הפרשנות התאימה לאידאולוגיה:

לפני אלפי שנים היתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, ויסעו בני האדם מקדם וימצאו בקעה בשנער וישבו שם ויחלו ללבון לבנים ולשרוף לשרפה ויאמרו לבנות עיר ומגדל וראשו בשמים למען עשות להם שם פן יפוצו על פני כל הארץ. אבל כמעט בלל ה' שפת כל הארץ אשר לא ישמעו איש שפת רעהו ויפוצו על פני כל הארץ, חדלו לבנות העיר והמגדל ואפסה האחדות בין בני האדם ושבת אחים יחדו תמה. אז לא גבר עוד רוח האדם בקרבו והאחדות היתה תלויה רק בארץ ובשפה [...] אז נבערו בני האדם מדעת ולא הכירו ולא ידעו כי כשם שאי אפשר לעם להתקיים רק בד' אמותיו ובלו יניקה מאחרים, כן אי אפשר לכל העולם להתכווץ ולהצטמק בבקעה קטנה ולהיות לכלם שפה אחת ודברים אחדים. בדורנו זה גם כן נבנה מגדל גדול וראשו בשמים, מגדל המעיד על אחדותם ושיוויו כזיתם של בני האדם. אבל בדורנו זה כבר גבר רוח האדם ועלה למעלה ראש ואחדות הנבראים בצלם אלהים תלויה לא בארץ ושפה [...] כי אם ברוח החכמה והדעת והקנינים הכלליים של המין האנושי [...] האחדות השלמה הזאת העמידה לבוא לא תבטל מציאות העמים והלאומים ולא תהפוך לכלם שפה אחת ודברים אחדים, כי אם תפרוש סכת שלומה על כל העמים [...] ומגדל האחדות השלמה הזאת לא יתפוצץ ולא ימוטו יסודותיו.

השאיפה לאחדות הוגשמה באמצעות הקדמה התרבותית, הערכים הכלל אנושיים והשוויון הפוליטי. ניתן היה אפוא לבנות מגדל בניגוד לזה של בבל, שהיה תלוי באחידות, דווקא מתוך הכרה בזכות לשוני ובעושר שברבגוניות ובשיתוף פעולה בין הלאומים. במגדל התחייה הלאומית עתידה למצוא את מקומה גם הנקודה היהודית: "אל המגדל הנבנה עתה בדור שאנו חיים בו, דור רבות קניני האדם, עשרו ורכשו, דעתו וחכמתו וגם דור תחית העמים והלאומים והתאחדם וקבוץ פזורים, אל המגדל הזה יביט גם עם ישראל וידע את אשר לפניו ולבבו יבין ושב ורפא לו".

הצפייה, שנמנע מכל ראייה אידאולוגית של המגדל והתערוכה, התרכו אך ורק בהיבט ה"השכלתי", כפי שמעיד השיר הקטן הבא שנדפס בגיליון 206, ב-24 בספטמבר 1889.

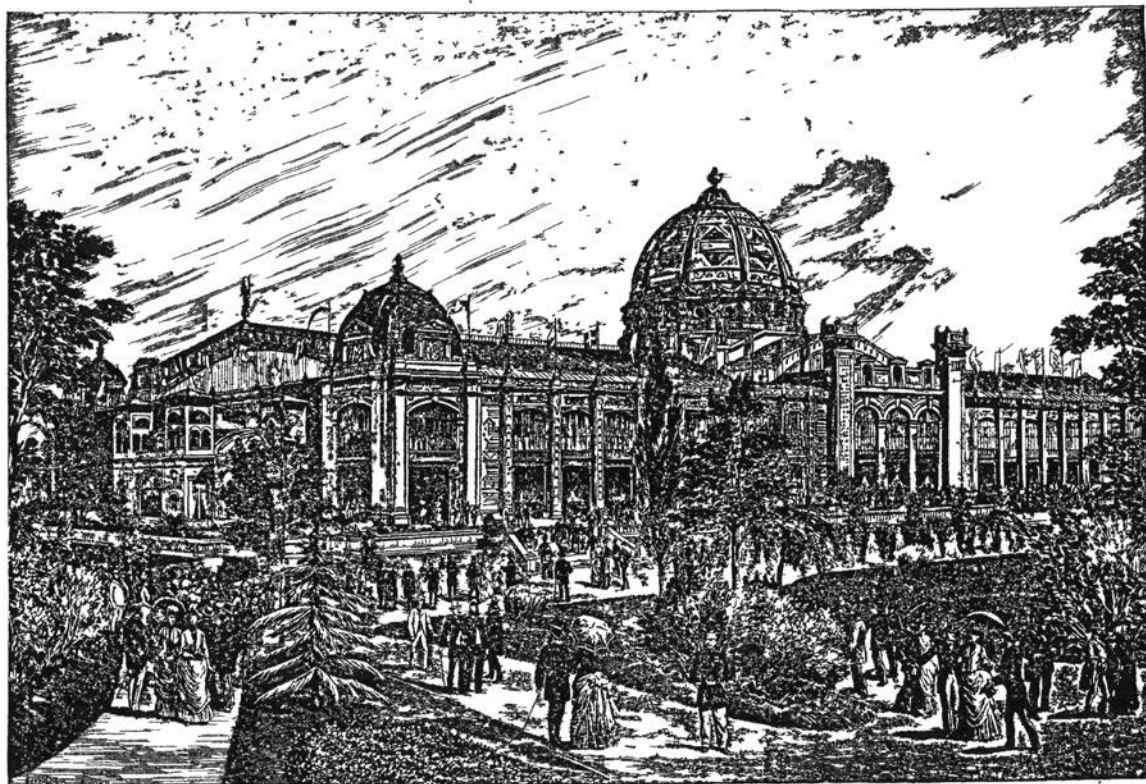
מגדל בבל ומגדל אייפל.
מגדל בבל הטיף האנשים על פני התבל,
ומגדל אייפל מארבע כנפות הארץ יקבצם.
שניהם לסמורה אחת:
הראשון נהרס למען בקש רעת,
והשני נבנה, להמיצנה.
יעקב קארנאלד.

המליץ בפתח המוסף המצויר מן ה-26 ביולי, קבע בפסקנות: "בגליון 144 תארנו לפני קוראינו את 'מגדל עפל', שהוא בלי ספק גבוה מהמגדל אשר בנו אנשי דור הפלגה, אך ד' לא בלל שפת בוניו, ויצלחו לשכללו ולעשותו כלו מקשה ברוב הוד והדר. רק בין העולים עד מרום קצו מכל אומה ולשון יזדמן כי לא יבין איש שפת רעהו".
כתב המגיד, דוד שפירא, דיווח מן המגדל ב-22 באוגוסט ולא נקט עמדה בשאלת השוואת הגבהים, אך הרשה לעצמו נימה סרקסטית: אין אתנו יודע עד מה אם מגדל דור הפלגה היה רם וגבוה מן המגדל הזה, אבל זאת נוכל לאמר, כי לוא היו רק אמצעי דור הפלגה להאדון אייפל, כי אז לא עצר כח להוציא מחשבתו לפעולות ידים בזמן קצר, אם גם לא בלל ד' שפת הצרפתים. ומעבר האחר נוכל לכנות ולקרוא לחלקת המערכה בשם בבל בארץ צרפת, כי כמעט כל השפות המדוברות בתבל תשמענה שמה באזנינו.

דוד שפירא מדווח ממגדל אייפל

הצפייה פרסם כתבה ראשונה מן התערוכה בפריס ב-17 במאי 1889, בחתימת אחד מכתביו בפריס, (ד"ר W, שהיה גם מורה לעברית וליהדות). הדיווח עצמו נכתב ב-10 במאי תחת הכותרת "שדה המערכה בפריז", והמחבר כינה את האירוע בתחילת הטקסט "המערכה הכוללת" – תרגום לשמה הרשמי "התערוכה העולמית" (Exposition Universelle). "שדה מארס", הוא כתב בין השאר, "הוא היפה והמשובח בחלקי המערכה. עליו יתנוסס ברב גדלו הענק שבבניני העולם – המגדל עופל אשר בשיא גבהו ירקיע שחקים, והעומדים עליו בקומה השלישית ביום גשם יראו את העננים מתחת לרגליהם והגשם יורד ארצה וממעל להם בהירים השמים לטהר". הוא מסר תיאור כללי של מבנה מתחמי התערוכה. דיווח נוסף הופיע ב-29 במאי (תאריך כתיבת המאמר, 19 במאי), תחת אותה כותרת. כאן עסק המחבר לא ב"תבנית שדה המערכה" אלא ב"השקפה כוללת" על תכניה. בצד תיאור כללי של בנייני הארצות השונות נמצא גם ביקורת אירונית על התצוגה ברחוב "קאירא" שאמור היה לייצג, ברוח הבינלאומיות המהוללת, כפר אפריקני "אונטני" על השוק שלו וגם על הלכלוך שבו. בתכנית התערוכה אכן מופיע "כפר כושי" של 400 איש (Village Nègre). על הבעייתיות שברפרזנטציה:

בחנויות ההן עומדים אנשים שחורים ונשים כושיות למכור כל דבר אשר יאכל לנפש אדם, מיני מעדנים וממתקים וכל מאכל תאוה לבני קדם ויושבי אפריקה. הרחוב מלא מים ורפש כמנהג ערי הקדם והוא תפארתו. אכן שמעתי כי שלטון המערכה חפץ לפנות את המדמנה מעל פני הרחוב הזה למען הנקיון, ואולם רבים מרננים אחריו ואומרים כי יותר ראוי להשאיר את הרפש ולהסיר משם את הכושים המדומים, הם

ציר הבנית הכול שכית ההגדה וטולת המבנן וסלאכות כחצבת בפארין. בשנת 1889.

שם, המראה הזה מראה-הוד הוא בערך אל המראה הנראה שם [...] ואין צריך לומר: ספות ומרבדים לא ידעו, כי ברגלים מעוקלות ומפושלות לאחוריהם או מגולגלות יושבים הם על מצעיהם – ורב להם. למראה האנשים האלה יכיר וידע כל איש את גדל הסכנה הנשקפת לאירופא אם יבואו בני קדם אלה אלינו בהמונים המונים לבקש עבודה. מן הנמנע הוא לפועלים מבני ארצותינו להתחרות אתם, באשר כי ידם רב להם לעבוד לא פחות, ועל הרוב עוד הרבה יתר מפועלים שבארצותינו, וצרכיהם מעטים ודלים כ"כ, עד כי גם עשרון אחד משכר הפעולה הנהוג באירופא יספיק להם. ואולם עוד לימים רבים רחוקה מאתנו סכנת שטף ההמונים האלה. רגש מעורר צחוק יפיצו על סביבותיהם אנשי הצבא אשר העמידה לה ממשלת צרפת בענם ובטונקין מילידי הארצות הן, הנמצאים פה במספר רב וצובאים על יד הארמונות ונפוצים הנה והנה כעדים חיים וקיימים המובאים פה להעיד כי כביר מצאה יד ממשלת צרפת לתת מרות בלב העמים ההם ולחנכם לצבא.

זמנו של "שטף ההמונים" שממנו מזהיר הכותב אולי אכן הגיע, אך החשש ממנו תירץ אז וזמין גם היום את הפרוטקציוניזם הכלכלי-תרבותי ואת הקסנופוביה הלאומנית-גזענית, שבאו לידי ביטוי ברוח הדברים. השיח הקולוניאלי-אוריינטליסטי של N בולט גם בדברי חיבתו, בהמשך הכתבה, ל"לאנשי המלחמה מסודאן הגבוהים והמוצקים [...] אכן בחורים כארזים המה! [...] ופניהם המבריקות משחור לא רעות המראה הן, ויש בהן גם יופי למרות אותות הפרצוף הכושי הנבדל".

הצרפתים שהשחירו פניהם בשחור למען הראות ככושיים, ולהעמיד תחתם כושים אמתיים. רבים מבאי שערי המערכה ימלאו שחוק פיהם בבואם אל כושי צרפתי כזה ורוצים לדבר עמו בלשונו, והוא מנענע בראשו ומשיב צרפתית תשובות שלא מעין השאלות, כי איננו מבין בלשון כושיים כלל.

כאן נפסקה סדרת הכתבות על התערוכה. רק בראש גיליון ה-13 ביוני, כשהעורך פנה אל הקוראים לחדש את מנוייהם והודיע ש"סופרים חדשים נוספו על הראשונים לפאר את הצפירה במאמריהם", הוא בישר כי "מן הגיליון הבא נשים בהצפירה פרק קבוע, 'שערי המערכה הגדולה בפאריז', ובו יתנו סופרינו הנכבדים מפאריז דין וחשבון לקוראי הצפירה מכל חלקי המערכה ויבארו כל דבר לאשורו בהשכל ובדעת". W נאלץ להתחלק במלאכה עם כתבים אחרים, למעשה עם משה יוסף רודיעו (רודייב). רק על שני הדיווחים הראשונים ב-14 וב-16 ביוני חתום N. לדעתי מסתר מאחוריו כתב המגיד דוד שפירא, שתרם בשם בדוי להצפירה. אפשר אולי להוכיח זאת בהשוואה עם הטקסט שהוא מקדיש לפועלים הזרים "מבני הודו וחינא [סינים]" ב-14 ביוני, והמשכו ב-16 ביוני:

נארח לחברה את הפועלים המהירים והחרוצים האלה, הלבושים בלואי סחבות ומגואלים בסחי וחלאה לא מעט, אל הכפר אשר בנו להם, שאהליו עם גגיהם הנטוים נשקפים לעינינו כמחזה עוני ושפלות, אם כי באמת, כאשר הבטיחנו אחד התרים היודע את מושבותיהם באשר הם

תותח זה ואשמע את דברי האדון העומד עליו ומבאר את תכונת כלי הפלאות זה, ונבהלתי לשמוע, וכל עצמותי רחפו בקרבי בשמעי מפורש מפיו, כי שש מאות איש יוכלו לנפול חללים על ידו במשך רגע אחד! מה נורא הוא הרעיון הזה ומה רבה פעולת ההשכלה בתבל!

למשה יוסף רודייב גישה שונה לכפר הילידים בתצוגת המושבות (בכתבה החמישית, 15 ביולי): "נחמד הוא המראה לפנות ערב להעיף עין על מגרש האיננוואלידין מקום אשר נערכו הקולוניות, על הכפרים והאהלים הבנויים זעיר שם זעיר שם קו לקו המוארים באור העלעלקטרי – פה נראה ערבי יושב לפתח אהלו ותחת היריעה נשקפת אשה חובקת את ילדה בין זרועה". אולי זו אותה אישה שדוד שפירא כתב עליה בפלצות ניכרת... מ"י רודייב מעלה את "הנקודה היהודית" כשהוא מותח ביקורת על המתקן האמור לייצג בית יהודי בעת העתיקה.

מהבתים הרבים אזכיר רק את "בית ישראל" הבנוי לפי טעם הבנין אצל היהודים אלף שנים לפני סה"נ. הבית הוא רבוע עם גג משופע וסביבו מעקה והגג הוא טוב למושב. הבנין הוא פשוט מאד, בנוי אבני גזית ופתח הבית מצדו ולמעלה לו חלון קטן ועוד חלון גדול בכותל המזרחי. על הגג יעלו במעלות אבנים. לצפון הבית מסדרון ומאחוריו סכת עץ העומדת בגן צומח עצי אלונים. אין כל זכוכית בחלונים כי אם שקופים אטומים המה ביתי עץ. עד כמה דומה הבנין הזה לבתי היהודים בימי קדם קשה להחליט, מפני כי גם האדריכל יודה ולא יבוש כי לא מצא כל מקור אמתי אשר ממנו יוכל לשאוב דעת היהודים בחכמת הבנין בימי קדם, לבד מאיזה שרידי הבנין אשר מצאו באדמה על שפת הניל (הנילוס) ואשר יתנו אותותם כי הם מבניני היהודים.

ובכל זאת יש בתיאור זה משום שירות לקורא העברי, שלא מצא פרטים על בית זה בעיתונות הכללית. כמו, למשל, ב"יהודה בירושלים, שהתלונן ברשימתו "דברי הימים למשכן האדם במערכה הגדולה" (הצבאי, חדשות שונות, 14 ביוני 1889), על סמך עיתון צרפתי שבשמו לא נקב: "גם בית העברי לא החסר שם, אף הסופר לא תאר אותו לפרטיו". אגב, W מסר גם (בכתבתו מן ה-20 ביוני) מידע מעניין על השפעת האירוע על הוצאתם לאור של עיתונים חדשים בפריס: "עושי סחורה בספרות מצאו להם ג"כ [גם כן] את השעה כשרה להוציא מכ"ע [מכתבי עת] חדשים אשר שם המערכה מתנוסס עליהם. מספר המכה"ע החדשים ההם עולה לע"ע [לעת עתה] לערך חמשה עשר". הסדרה "המערכה הגדולה בפאריז" של הצפירה כללה בסך הכל 17 פרקים ונמשכה עד ה-17 בספטמבר.² ומכל מקום, העובדה שעיתון עברי יכול להתהדר בצוות כתבים בבירה זרה הייתה תופעה נדירה למדי בתקופה זו.

המליץ החל בדיווחים מחו"ל לאחר שהשתחרר מתפיסתו השמרנית כעורך של "ל גורדון, ועם הצטרפותו של "ל קנטור למערכת. אלא שקנטור נאלץ להיכנע לגזירות החיסכון של העורך צדרכובים (אר"ז), שוויתר על מינוי עצמאי על סוכנות הידיעות הצפונית והעדיף לחזור למברק סוכנות הידיעות הרשמית המועתקים מן העיתונות הרוסית. באין תקציב לכתבים ניסח הוא עצמו את הידיעות מחו"ל כאילו שהם במקום. המליץ לא הביא לקוראיו דיווחים מהשטח מהתערוכה העולמית, אלא שני מוספים מאוירים, "הוספות". האחד על "מגדל עפל",³ והשני על "בית שכיות החמדה אשר בפאריז",⁴ כשירות לציבור היהודי שאינו יכול להרשות לעצמו להשתתף בחגיגה. כך במוסף על מגדל אייפל:

השיח האירו־צנטרי של דוד שפירא בולט בתיאור אוהל משפחה אלג'יראית בכתבתו הראשונה על התערוכה בהמגיד, 4 ביולי:

אין כל מטה ושלחן וכסא שמה, על הארץ תשב כל המשפחה; נער וזקן יחד [...] כאשר מבקרי האהל יפנו שכמם ללכת, יעמדו שנים או שלשה מזקני המשפחה על יד פתח הגדר ויפשוטו את ידם, כל אחד יתן להם איזו אגורה וילך לדרכו [...] בבית אחד ראינו יולדת ביום השני ללידתה שוכבת כבול עץ על הארץ וראשה מונח על בלואי סחבות; מצדה הימיני ילד קטן כמעט ערום בלי כל כמות. האם והילד שכבו בלי גוע ובמבט הראשון אפשר היה לאמר כי כל רוח חיים אין בקרבם [...] החלאה והזוהמה שוררות בכל הבתים.

פער התרבות מתגלה גם בהמשך הדיווח של שפירא על הבנייה האפריקנית. עבורו העדר חלונות בנוסח האירופי הוא בעיה של תרבות, לא של אקלים או של גאוגרפיה. "כמעט בכל הבתים אין כל חלון, ורק דרך הפתח יבוא מעט אור, וגם באלה אשר נוכל למצא איזה חלון הוא קטן מאד וסמוך לגג ורק בשם חור נוכל לכנותו אם נרצה לקראתו בשמו האמתי". איזה הבדל מן התפיסה והשיח החברתי של W...

בכתבת הצפירה (מן ה-26 ביוני 1889), שהצנזור לא פסל למרות הרמיזות הסוציאליסטיות הברורות, כותב W:

בנינים אחדים הראויים לשים לב אליהם ועין בוחנת: הם נקראים בשם מערכת "האיקונומיה הסוציאליט", ובאמת מהראוי היה לקוראם בשם מערכת "גמילות-חסדים" או מערכת "הפילאנטרופיה". במחלקה זו נקבצו ובאו כל מיני בתי גמילות חסדים שנוסדו בעד עניים, כמו בתי ממכר אוכל לעניים, בתי רפואה וכדומה, האדם מן השוק הרואה את כל אלה בטח ידמה בנפשו כי הוא התקינו להם כל באי עולם בתים כאלה בכל מושבות בני אדם, כי עתה חדלה שאלת עני ואביון מקרב הארץ. ואולם החושב כן אינו אלא טועה. העניות באה לעולם לרגלי סבות שונות ביחס מפלגות האדם זו אל זו ולא יחדל אביון מקרב הארץ. העניות היא רק סמן מחלה עצורה בקרב בני האדם, אבל איננה המחלה בעצמה, ולכן כל התקנות ההן לטובת העניים לא תרפאנה את המחלה ולא תסירנה אותה כלה, אבל תקלנה את היסורים של החולה.

W מקדיש חלק מן הכתבה החמישית בסדרה (10 ביולי) לדיווח כלכלי על ההוצאות העצומות (כ-200,000,000 פרנק) הכרוכות בארגון התערוכה ומימונה.

בכתבה ה-13 בסדרה, מן ה-4 בספטמבר, תחת הכותרת "אהל כלי הנשק", מעז W להתייחס באירוניה להצגתם של כלי נשק משוכללים כהישג של הקדמה וההשכלה, אף על פי שתחילה הוא מאמץ את הגישה לפיה "לוא התפרקו כל העמים כלי נשקם, כי עתה התנפלו איש על רעהו גוי על גוי לבלעו חיים". זה נפתח ממש כמו "שיר השירים" לתותח:

לפנים היו כלי התותח מכוערים בתבניתם ומגונים במראהם, ונוסף על תארם המשחת לא מלאו את משלחתם כראוי ולא קלעו אל המטרה. עתה אחרת נהיתה; כלי התותח בזה"ז [בזה הזמן] יפה התואר וטוב המראה לא יחטיא את המטרה, ויכולים אנו לשסע בו גוית אדם העומד ממולו במרחק חמשה עשר צעדים וגם את העומד ממולו במרחק חמשה עשר קילאמטר. ומה יפה תארו ומה נחמד מראהו: עורו נחשת קלל, חלקיו ברזל עשת, חלק למשעי וברק לו כברק הכסף. ביפי תבניתו ונוגה תארו יסמא כלי משחית זה את עיני האדם ויראה לו את המות בלי בלהות שחת, ולא יוסיף עוד להחרידנו כמקדם [...] בין כלי הנשק השונים יפליא אותנו כלי התותח היחיד במינו והמצטיין על כלם, הוא המורה שש מאות כדורים במשך רגע (מינוט) אחד. בבואי אל מקום עמדת כלי

המערכת מן ה־29 במאי. וכך הוא כותב בפתח הרשימה:

בכל דור שמו לנו איבינו בנפש ומנדינו עלילות ברשע, כי בקהל העובדים לא יחד כבוד ישראל ובסוד הפועלים לא תבא נפשו, מעולם הוסיפו בני עולה אלה לענותנו בחץ לשונם ולדבר בנו מרה, כי לא המציאו היהודים דבר חפץ או כלי אשר תועלתו לרבים; כי רק הכסף הוא מחמד נפשם וכל בו חיי רוחם. מטבעות הכבוד ואותות הציון, אשר אחינו מארצות שונות השיגו בעד עבודתם והמצאותם בכל ענפי המסחר וחרשת המעשה, בכל מדע וחכמה ואשר נתכבד לתתם לפני הקוראים הנכבדים, יוכיחונו לדעת עוד הפעם, כי רק שקר ענו בנו ומרוע לב הפשיטו את כבודינו מעלינו.

שפירא אומר כי "המעריכים והמושבעים אשר מנתה הממשלה [שופטי התחרות] לא שאלו לשם האיש וגזעו", מה שלא מפריע לו לערוך רשימה מדוקדקת...

לא פחות משלוש מתוך עשר הכתבות בסדרה מוקדשות בלעדית למגדל אייפל. הראשונה שבהן היא הדיווח הישיר היחיד מן המגדל בחודשיו הראשונים שמצאנו בעיתונות העברית. בניגוד לעמיתיו עלה דוד שפירא למגדל ודיווח לקוראיו על חוויותיו תחת הכותרת "מחזה עיר פאריז מעל המגדל" ("המערכה הגדולה בפאריז", ד, 22 באוגוסט). כבר בפתיח בחר המחבר, מודע ל"סקופ" שלו, לתאר תיאור דרמטי "מבפנים", שהדגיש את התרשמותו הישירה ואת נוכחותו במקום, אבל הצביע גם על החידוש המקצועי ועל הבעייתיות עבור העיתונאי שמתמודד עם אתגר חדש – דיווח מן השחקים.

דממת מות שוררת באולם הגדול ורחב ידים. גם מסביב השלך הס, רק הרוח המנשב בין בקעי טבעות המגדל יפריע מעט מנוחת האנשים אשר יתעתדו לראות את המראה הגדול והמרהיב עין. כל אחד יבחר לו מקום הרחק מעט מאחרים למען יוכל להתבודד היטב עם רעיונותיו ומחשבותיו; וכאשר מצא לו מקום הנרצה [הרצוי], יחכה מעט ויקבץ מחשבותיו אחת לאחת למען תהיה לאל ידו לתת לעצמו חשבון נכון וצדק מהרגשות השונים אשר ירגיש בהביטו מעל המגדל. כי באמת במקום גבוה כזה עוד לא נסה כמעט כל איש לראות ולהתבונן אל הדברים השונים אשר ישתרעו לפניו ומתחת לרגליו.

מכאן לתיאור המראה מעל המגדל – עיר במיניאטורה:

העיר הגדולה עם בנייה הרבים, ארמנותיה הגבוהים, היכליה הרמים, טירותיה הנשאות הראה לאיש המביט מעל המגדל אייפפל, הבוקע שחקים בגבהו ואשר שיא חסנו לעב יגיע, כמו תכנית עיר בבתי המשכית הגדולים, אשר כל בתיה וכל הנמצא בתוכה מעצים דקים הוכנו ואשר יש לאל יד איש להסיעה ממקום למקום. הספינות על נהר הסעינע וזרועותיו תראינה כמו אניות־המשחק אשר העוללים יפליגון על ברכות המים בגנים הגדולים. דמות הנהרות תשוה למעיני מים קטנים וקצרים מאד אשר אפשר לעברם גם ברגל. הגשרים אשר עליהם, גם היותר גדולים וקרובים אל המגדל, יראו כמו קני עצים קצרים וארוכים והאנשים ההולכים עליהם כמו נמלים; עד אשר נשתומם ונתפלא איך יעצרו כח נגד הרוח המנשב בחזקה ולא יפכו הגשרים עם הנמלים האלה ביחד.

הגובה הרב ממזער הכול ואת כולם, אך גורם גם לעין "בלתי מזוינת" לטשטוש ההבדלים בין האנשים, טשטוש שלכאורה הוא חיובי לתומכי השוויון והאחווה בין הגזעים. אבל מניסוח דבריו הבאים של שפירא מהדהדות התיאוריות הקולוניאליות והגזעניות שבאופנת התקופה, למרות עקרונות הרפובליקה:

למען תת לעצמו מושג נאמן מכל הדברים הרבים אשר ישתרעו מתחת

ומעט מספר אחינו אשר ישימו לדרך פאריז פעמיהם, יען רובם נתונים במצור ובמצוק, ואם יעזבו את מסחריהם הקטנים ויסקרו מעינות מחיתם. ובכל זאת תתאו גם נפשם לעשות להם איזה מושג משער המצבה בפאריז, אשר לפי עדות מביני דבר, לא היה כמהו עוד בכל העולם. אי לזאת אמרנו להביא לפני קוראיו תמונות איזה דברים מצוינים ומפליאים, למען תחזינה עיניהם עכ"פ צל הדברים המושכים עליהם עין כל יושבי ארץ, ולמען יבינו את אשר לפניהם, נתאר ונבאר להם בשפה ברורה וקלה פרטי התמונות אשר לפניהם ויוכלו בדמיונם לראות את כל הפלאות שבבתם בבתיהם.

כדרכו, ערך קנטור עבור קוראיו ביקור מדומה במקום ולא היסט לרדת לפרטים:

עתה נבואה אל המגדל פנימה. כל החפץ לבוא בו, עליו לקחת כרטיס ולשלם מחירו: ושלשה מיני כרטיסים הם: החפץ לעלות עד הקומה הראשונה משלם 2 פראנק, עד השניה – 1 פר. ועד ראש המגדל שהוא 273 מעטר מן הרצפה – עוד שני פר. [...] שבע מכוונות מעלות ומורידות את האורחים [...] ואף כי מכוונות אלה יצאו מידי חכמי חרשים שונים בפאריז ובאמריקא, אשר לכל אחד שיטה מיוחדת, בכל זאת נבחנו היטב ואין כל סכנה לעלות עליהן [...] שם בקומה הראשונה מרחב גדול מאד, ככפר תולה בין שמים ובין הארץ. שם ארבעה בתי משתה גדולים ורחבים, ארבעת אלפים מעטר מרובעות, האחד הוא רוסי, השני הוללנדי, השלישי אנגלואמריקני והרביעי צרפתי.

וגם לתאר מראה עיניים "כאילו" מהשטח:

מחזה נעים ואדיר ישתרע לעיני העומדים בקומה הראשונה על פני פאריז ונהר הסיינע וכל ארמנותיה המפוארים וכנסיותיה ויתר הבנינים הנחמדים ורחובותיה אשר תהימנה מאדם רב. באמצע האכסדרה חור גדול ורחב ועמוק כתהום רבה והמבט בו יחזה: המעין הנובע הנפלא [...] הפרדסים, האגמים, ושתות העמודים אשר עליהן נשען כל המגדל, וכל אלה נראין קטנים מרוב המרחק והאנשים ההולכים שמה הנה והנה מראיהם כנסיך.

המגייד פתח גם הוא ב־4 ביולי במדור "עט סופרים" בסדרת כתבות מן התערוכה העולמית מאת כתבו דוד שפירא. היא נשאה אותה כותרת כמו הסדרה של הצפירה: "המערכה הגדולה בפאריז". הכתבה העשירית והאחרונה בסדרה התפרסמה ב־31 באוקטובר, יום נעילת התערוכה בפריס.⁵ בכתבות של דוד שפירא יש תיאור אישי, גם אם מפורט פחות וכתוב מנקודת מבט פחות "מתקדמת", אך יותר "צרפתי" מאשר זה של הצפירה, של ביתני התערוכה. בחלקן יש דיון בנושאים כלליים שהועלו בתצוגה, כמו הפקת הנפט והיהלומים. "הנקודה היהודית" מופיעה גם אצל שפירא וגורמת לו לחרוג מעט מן הראייה הסטראוטופית של התרבות האפריקנית, במקרה זה אלג'יריה, בביתן המושבות:

והדבר האחד אשר מצא יותר חן בעינינו הוא תמונת בית הספר להכ"ח [חברת "כל ישראל חברים"] שמה. התמונה הזאת תציב לפנינו את כל הנערים עם מוריהם ושוטריהם מכל מחלקה לבדה, ואת כל הנערות עם מוריהן ושוטריהן המה מכל מחלקה לבדה. במבט הראשון אפשר להכיר כי בני אפריקא המה, אף כי – כנראה – הליכות אירופא להם.

בתום התערוכה הביא דוד שפירא בגיליונות המגייד מן ה־21 וה־28 בנובמבר תחת הכותרת "הצטיינות היהודים במערכה הגדולה בפאריז שנת 1889", רשימה מרשימה של אישים ומוסדות יהודיים מארצות שונות שזכו בפרסים ובאותות הצטיינות על מוצגיהם ועל השתתפותם במדוריה השונים של התערוכה, בהמשך ישיר וכהוכחה לצדקת מאמר

שתי הכתבות הנוספות שמקדיש שפירא ל"מגדל אייפל" (השישית בסדרה התפרסמה ב־23 בספטמבר והשביעית ב־3 באוקטובר) עוסקות בתולדות הקמתו של המגדל בתיאור טכני מפורט הכולל את הפתרונות לבעיות שנוצרו בשימושו ובמקומו בתוך בניית גורדי השחקים בעולם. בתחילת הכתבה הראשונה הוא מתרץ את העיסוק הרב בו בכלי התקשורת העבריים בכלל, אף על פי שלא מדובר לכאורה בעניין מדיני או נוגע למצב היהודים, ובמסגרת הדיווח על התערוכה:

מגדל אייפל, אשר כל יושבי תבל שבעו רב עונג מכל צעד אשר צעד קדימה ובעינים כלות חכו לרגע אשר בו יראה בהודו והדרו לכל באי עולם, בוא באמת דבר נפלא ונחמד ובאולם המערכה הגדולה יוכל להחשב. בכבוד בגין כזה, אשר אחד הוא ואין שני לו בכל רחבי תבל, יוכלו באמת הצרפתים להתפאר ולהתמר. לא למותר הוא לתת יד ושם לדברי ימי הבנין ומלאכתו גם בספרותנו.

מגוון העמדות המאפיינ את שלהי המאה התשע־עשרה באירופה, כשהרוחות החדשות המנשבות נתקלו בזרמי אוויר עתיקים, בצד האור המנצנץ והמבשר הכרה במעמד המשתנה של היהודים על גישותיהם השונות כלפי העולם שמסביב, תוך בולטות השימוש בשיח האירו־צנטרי, הקולוניאלי והאורינטליסטי המקובל אז בצרפת, אך גם ברחבי אירופה, מאפיינים את תיאורי העיתונות העברית של התקופה גם ממרומי מגדל אייפל. הצפירה שיצא לאור בוורשה הרשה לעצמו לנקוט עמדה ביקורתית כלפי צרפת, אבל "הנקודה היהודית", מודגשת מן ההיבט הלאומי וזה של ה"פרודוקטיביזציה" של היהדות העולמית, נמצאת רק בהמגיד, שהופיע מחוץ לתחומי הקיסרות הרוסית.

הערות

* תודה ליעקב שביט שהפנה את תשומת לבי לנושא.

1. Marc Augenot, *Ce que l'on dit des Juifs en 1889: Antisemitisme et discours social*, Paris: Presses Universitaires de Vincennes, 1989; Jill Jones, *Eiffel Tower and the World Fair...*, New York: Viking, 2009
2. מאמרי הסדרה "המערכה הגדולה בפאריז" בסדר כרונולוגי הם: N, א, 14.6.1889, וכן (סוף מגיליון 120) W; 16.6.1889; "המערכה הגדולה בפאריז", ב, 20.6.1889; ג, 26.6.1889; מ"י רודאייעו, ד, 1.7.1889; W, ה, 10.7.1889; מ"י רודאייעו, ו, 15.7.1889; ז, 30.7.1889; W, ח, 11.8.1889; מ"י רודאייעו, ט, 19.8.1889; W, י, 22.8.1889; מ"י רודאייעו, יא, 1.9.1889; יב, 2.9.1889; W, "אהל כלי הנשק", יג, 4.9.1889; "בתי הספר ביאפא", יד, 6.9.1889; משה יוסף רודאייעו, טו, 15.9.1889; 17.9.1889
3. "מגדל עפל", הוספה להמליץ, 143, המליץ, 144, 14.7.1889.
4. "היכל שכיות החמדה וסגולות כל ארצות תבל בפאריז", הוספה להמליץ, 26.7.1889, 155.
5. דוד שפירא, "המערכה הגדולה בפאריז", א, 4.7.1889; ב, 11.7.1889; "הבנינים וההיכלים על חוף הנהר", ג, 15.8.1889; "מחזה עיר פאריז מעל המגדל", ד, 22.8.1889; "מכרה הנפט והפעטראל בארצות־הברית ובארץ רוסיא", ה, 28.8.1889; "מגדל אייפל", ו, 23.9.1889; "מגדל אייפל", ז, 3.10.1889; "היכל מלאכת מחשבת והנמצא בו", ח, 9.10.1889; "מכרה אבנים יקרות", ט, באפריקא, 24.1.1889; "מכרה אבנים יקרות באפריקא", י, 31.10.1889.

לרגליו, נחוץ לזיין את העיניים בכלי ראות מגדיל ואז יחלו הדברים לצאת מעט מעט מערפל חתולתם ויראו בתבניות התמידית. האנשים בחלקת המערכה, אשר בתחלה נראו לעינינו כגמדים ואשר לא ידענו מה דמות נערך להם וכמעט לא יכולנו להבדיל בין הלבנים להשחורים, בין בגדי אירופא היפים והנהדרים לבגדים הנאלחים מארצות אחרות, יראו לעינינו בהודם ותפארתם, עד אשר יש לאל ידנו, אם גם את פניהם לא נראה, להבדיל בין הליכות בני הנאורים המכירים את עצמם וערכם הרב ובין צעדי החשוכים אשר בשבתם וקומם עבדים נרצעים להבלים שונים וחקים טפלים המה, וכל ימי צבאם על הארץ יעשו רק מצות אנשים מלומדה מבלי הבין צרכה.

הניסוח הזה מחזק את השערתנו כי שפירא היה גם N שהעביר כתבה אחת להצפירה מן התערוכה, לפני שסוקולוב החליט לוותר על שירותיו, אולי גם בגלל ניסוחים אלה... שפירא כתב גם כבן המערב, למשל, על בעיית המהגרים, והשתמש בשיח הקולוניאלי הצרפתי השגור, סגנון שלא התאים לעיתון רוסי־פולני. תיאור הנעשה בקומה הראשונה, לאחר החזרה מן הפסגה ובדרך למטה, כולל גם את עיסוקם של הכתבים שמכינים כמוהו את הדיווח לעיתוניהם. "השולחנות ביציע הראשונה מלאים צאן אדם. אלה אוכלים ושותים ושמחים ואלה ישוחחו חד את אחד ואחדים רושמים את רגשותיהם ומכינים מטעמים לרעייהם או גם בעד מכ"ע (מכתבי עתים) שונים". אך הגובה הרב כנראה עורר בלבו של דוד שפירא ובתוך רגשותיו המבעבעים גם הרהורי עבירה. תחילה הוא הרהר כי פענוח המראות מלמעלה הוא בעצם אשליה אופטית ושימוש בדמיון.

גם המלאכות השונות הנעשות בידי אנשים בחלקת שדה המערכה תחת כפת השמים אפשר להכיר, אף כי קשה מאד להבחין אופן עשיתן ולהבין היטב מטרת מלאכות שונות [...] הפרחים הרבים והיפים הנמצאים פה ושם בחלקת המערכה לא יראו כמעט לעין ורק כח הזכרון יושיע לנו לדעה כי במקום פלוני מראה הירוק הוא פרחים ולא עשב פשוט [...] דברים רבים בסביבות המערכה ג"כ יראו לפנינו לעינינו אף כי לא בצבעם ובמראם, כי המרחק הרב כמו ישליך על הדברים צל, צל לילה וחשך [...] כאשר נשים מבטנו על העיר, אז בקושי גדול נכיר ונבדיל, כי נקודה פלונית היא מחלק הזה הידוע לנו. נוכל לאמר, כי יותר מבדילים אנחנו דברים רבים ובנינים שונים מן העיר ע"י ההשערה מע"י ראות עינינו.

"והנה רגש אחר ירש מקום הרגש הראשון", והצופה בנופים הפסטורליים ובמראות מעוררי הדמיון יזכר, ממש ברגעים אלה, ובכל מקום

יאנחו אלפי אנשים מחצי הזמן אשר ידע לשלח אל לבם ולא החטיא את המטרה: אלפי אנשים יארגנו רשתות ופחים לצוד את אחיהם הישרים בלבותם על לא חמס בכפם; אלפי אנשים מזימות ייעצו בלבם במה לשים מעקשים ומכשולים על דרך המין האנושי, לכלא את רוחו המתפרץ לצאת ולשימו לעבד כבימים מקדם; פה יצעקו ויבכו לאובד ברעב ושמה ישמחו ויצהלו מרוב טובה; פה עניים גועים ברעב ושמה יפזרו כסף כאפר לכל דבר בלע; במקום הזה ימתין ויחכה האוהב לאהובתו רצתה נפשו בה ויאציל לה מנשקות פיהו וידו מתחת למדוי לחרב תשלח וכחרף עין והנה פגר מובס לפניו.

נקודת המוצא של דוד שפירא היא בשיפוט מוסרי, לא פוליטי. גם כשהוא מדבר על אלה המבקשים "לכלא את רוחו המתפרץ לצאת" של האדם "ולשימו לעבד כבימים מקדם", הוא עדיין מאמין בכך שיש כאלה שנגולדו להיות עבדים.